

13. Реґо Г. І. Становлення і розвиток суспільного дошкільного виховання в Закарпатті (1836-1918 рр): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2006. – 250 с.
14. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. – М.: Издательство “Наука”, 1981. – С. 76–95.
15. Сикорский И.А. Психологические основы Воспитания и Обучения. – К., 1909. – 112 с.
16. ЦДДА України у Львові, ф. 408, оп. 1, спр. 582 (Інформація Окуневського Є. Про II Конгрес Міжнародної допомоги дітям у Женеві), арк. 24.
17. Шацкий С.Т. “Бодрая жизнь” // Избр. пед. соч.: В 2 т. – Т. I. – М.–Мюнхен, 1983. – С. 127–134.
18. Melléklet ar “Alapnevelőkés és szülök lapja” 4 dik számához Alapnevelök és szülök lapja. – 1870. – № 4. – О. 145–149.

The problem of universal education in the context of parental education development Transcarpathia, described the historical background and socio-cultural factors influence the variability of parental education in polyethnic Transcarpathia, proved that the historical and geographical and socio-cultural relations between different ethnic groups were Transcarpathia way to create specific content of parental education under the influence of universal norms and values in the space-time within the Ukrainian community stable that holistically developed in Subcarpathian Rus

Key words: parental universal education, pedagogical culture, pedagogical education, polyethnic, family education.

УДК 37.015.31:17.022.1(477.7) „18/19”

ББК 74.03(4Укр7)

Ганна Єрмак

СПІВПРАЦЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ІЗ ПРАВОСЛАВНОЮ ЦЕРКВОЮ З МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті розглянуто законодавчі акти щодо діяльності громадських об'єднань у ХІХ – поч. ХХ століття, висвітлено значущість взаємодії діячів православної Церкви та представників громад у духовно-моральному вихованні молоді. Розкрито необхідність використання морального та патріотичного потенціалу у вихованні молоді, як необхідних елементів системи духовно-морального виховання підростаючого покоління. Наголошується, що вивчення досвіду співпраці громадських організацій, Церкви та школи має не тільки науковий, а й практичний інтерес для сучасної системи морального виховання.

Ключові слова: громадські організації, моральне виховання, православна Церква, учнівська молодь.

Постановка проблеми. Демократичні зміни у нашій державі створили відповідні можливості до духовного оновлення нації. В останні роки моральна сфера стала предметом особливої уваги громадських діячів, представників освіти та Церкви. Вважаємо що однією з найголовніших задач оновлення системи морального виховання є вивчення характерних рис взаємодії громадських об'єднань та Церкви у їх історичному аспекті. До 60-х р.р. ХІХ ст. існування православних громадських об'єднань було заборонено урядом з метою запобігання лібералізму у суспільстві. В наслідок цього стався занепад парафіяльної соціальної активності у народі. Після звільнення селян від кріпацької залежності під час реформ Олександра II відбулося відродження церковно-парафіяльного життя та піднесення духовного руху

соціальних груп і верств суспільства того часу. Уряд намагався залучити народ до благодійно-просвітницької діяльності, посилити моральну складову серед молоді та протистояти впливу інших вірувань на православну церкву. Це знайшло прояв у відродженні церковних братств і товариств на теренах країни того часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування морально-духовних цінностей молоді розглядались у працях В. Болотіна, О. Ваврисюк, О. Канарової, І. Кравченко, І. Мищишин, Л. Москальової. Роль православних громадських об'єднань та православного духовенства у процесі морального виховання особистості частково розглядалась в останніх дисертаційних дослідженнях: “Релігійно-моральне виховання в українських навчальних закладах східної Галичини кінці XIX – на початку XX ст.” (Л. Геник); “Православ'я в становленні культури Півдня України кінець XVIII – початок XX століття” (О. Федорчук).

Отже, мета статті – розкрити особливості взаємодії православних громадських організацій та Церкви у моральному вихованні молоді (др. пол. XIX – поч. XX ст.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Виникнення православних громадських організацій було пов'язано з соціальними реформами уряду 60-х р.р. XIX ст. Але, як свідчить С. Римський, схожі об'єднання існували ще у 40-50 р.р. означеного століття у єпархіях на Півдні України і мали назву церковні ради [3, с. 332]. Вони засновувались представниками духовенства чи цивільної влади, або приватними особами. Усі ці громадські товариства мали різні цілі та статuti і називались парафіяльними радами, опікунськими радами та братствами. З метою залучення більшої кількості людей до справ церковного життя та виявлення допомоги духовенству у вирішенні внутрішніх проблем Церкви, було прийняте рішення про надання громадським православним організаціям офіційного статусу.

Парафіяльні православні опікунства та церковні братства отримали офіційне положення з появою “Правил про парафіяльні опікунства при православних церквах”, та “Правил про церковні братства” від 1864 року. У п.1 “Правил” щодо парафіяльних опікунств передбачалося піклування про “благоустрій та добробут парафіяльної церкви і притча в господарському відношенні”, влаштування належних умов для отримання дітьми первісної освіти, благодійність у рамках своєї парафії [2, с. 8]. До обов'язків представників парафіяльних опікунств входило утримання та задоволення потреб Православної Церкви у матеріальному плані, а саме: пошук коштів на побудову та ремонт церковних будівель, на заснування шкіл, лікарень, притулків та інших благодійних закладів. Допомога також надавалась і незаможним членам парафії. У цьому документі було вказане також на те, що джерелом доходу опікунства були добровільні пожертвування парафіян чи інших осіб [2, с. 12]. Так, за словами Н. Суворова, у деяких єпархіях представники опікунства вважали своїм обов'язком за допомогою “особистого приклада і добрих повчань” сприяти відвідуванню церкви парафіянами, а також утримувати їх від негативних звичок таких як пияцтво, лихослів'я, запобігати розповсюдженню марновірства та розкольніцьких настроїв у суспільстві. Згідно закону парафіяльні опікунства існували у якості громадських спілок, як один із видів благодійних товариств, однак право вирішального голосу належало архієрею [4, с. 378–379].

Як було зазначено раніше, братства отримали офіційну позицію з появою “Правил про заснування православних церковних братств” у 1864 році. Вони засновувались при церквах та монастирях з благословення єпархіального архієрея і діяли, як правило, у межах єпархії. Їх робота обмежувалася статутом, який визначав

мети, обов'язки, умови та порядок виконання рішень. Окрім того, членами братства мали бути лише представники православної віри “усякого звання та стану” [2, с. 5]. Згідно “Правилам” основною метою братств було служіння справам Православної Церкви, що включало прикрашання храмів християнська благодійність та розповсюдження духовної просвіти серед населення. Треба відзначити, що у сферу діяльності православних братств входило ще протидія шкідливому впливу з боку іновірців та розкольників на Православну Церкву, а також влаштування та забезпечення шкіл.

Необхідно відмітити, що окрім парафіяльних опікунств та церковних братств на той історичний період існували й інші громадські товариства, наприклад товариство поширення книг св. Писання, товариство поширення релігійно-морального освіти в душі православної церкви, товариство любителів духовної просвіти, товариства тверезості [4, с. 377]. Так, на теренах Півдня України у 1880 році при Одеській Духовній Семінарії було засноване братство Св. Апостола Андрія Первозваного [1, с. 66–67] у Миколаїві – товариство піклування про незаможних осіб армійського та флотського духовенства. У 1891 році – Херсонське Хрестовоздвиженське братство, у 1907 році – Свято-Миколаївське братство, у 1910 – Миколаївське благодійне церковно-співоче товариство [11, с. 153–168].

Основною місією православних парафіяльних опікунств, братств та подібних до них громадських організацій було опікування справами Церкви та церковних шкіл, налагодження відношень між паствою та представниками місцевого духовенства та позитивний моральний вплив на населення.

Нами було виявлено кілька законодавчих актів уряду, постанов та наказів Духовного відомства стосовно громадських організацій та їх діяльності у справі морального виховання учнівської молоді.

Так, визначення Св. Синоду від 25-блютного 1906 року “Про встановлення відносин церковно-парафіяльних рад, парафіяльних опікунств, братств и подібним до них існуючих і діючих у парафії закладів до церковних шкіл” було спрямоване на встановлення більш тісного контакту між цими організаціями та церковними школами, оскільки діячі Синоду вважали, що саме церковно-парафіяльні ради, парафіяльні опікунства та братства мали змогу впливати не тільки на підвищення просвіти населення, а й на моральне виховання учнівської молоді цих шкіл та населення взагалі. Як було зазначено у документі: “Церковна школа є початкова просвітниця та вихователька підростаючого покоління, тому вона повинна бути близька серцю усіх парафіян” [5, с. 4–8]. Отже, діячам церковно-парафіяльних рад, парафіяльних опікунств та братств було запропоноване приймати активну участь у справах церковних шкіл, а саме: забезпечувати учнів навчальними посібниками та книгами для позашкільного читання, а також одягом, взуттям та харчами. Допомогати у створенні церковного хору з числа учнівської молоді, опікуватися діяльністю бібліотек та читалень при школах, налагоджувати сільськогосподарські, ремісничі та рукодільні заняття. Пропонувалось також брати активну участь і у позашкільній діяльності учнів, улаштуванні корисних розваг та прогулянок.

Серед відомих громадських товариств, що існували на початку ХХ ст. у країні було “Російське Товариство Захисту тварин”, що опікувалося моральним вихованням молоді, а саме формуванням дбайливого відношення до природи. У 1909 році це об'єднання подало клопотання про відкриття при церковно-парафіяльних школах “Травневих Спілок”. Ця дія зумовила появу постанови Училищної Ради Синоду від 16-31 грудня означеного року “Про недопущення розвитку у учнів

церковних шкіл схильності до жорстокого поводження з тваринами”. Треба відзначити, що “Травневі Спілки” мали за мету захист птахів та їх гнізд від спустошення, годування їх під час зими та піклування про тварин. Члени цих спілок, як особливий знак відзнаки, мали носити значки на головних уборах, що підвищувала їх значущість серед учнівської молоді. Окрім того, завідуючим і вчителям церковних шкіл рекомендувалось проводити бесіди та читання з тематики збереження мешканців навколишнього середовища та роз’яснення користі існування природи. Влітку, під час екскурсій, знайомити з особливостями поведінки птахів і тварин тим самим запобігаючи проявам жорстокого поводження з ними. На наш погляд, усі ці заходи сприяли моральному вихованню учнівської молоді та формували свідоме відношення до природі та її мешканців [6, с. 54–55].

Як було зазначено раніше, окрім парафіяльних опікунств та братств були і інші громадські організації. Наприклад, товариства тверезості, що намагались протистояти поширенню такого негативного соціального явища як алкоголізм, що набуло широкого розповсюдження не тільки серед дорослого населення, а й серед молоді. Питання стосовно боротьби з цією шкідливою звичкою були висвітлені у наказі Синоду у 1910 році. Духовне відомство намагалось знайти вирішення цієї проблеми за допомогою включення необхідної інформації у зміст програм предметів другокласних і церковно-вчительських шкіл. Наприклад, у програмі з гігієни рекомендувалось збільшити обсяг інформації стосовно шкідливого впливу спиртних напоїв на організм людини, а у курсі з педагогіки включити додатковий розділ щодо методів шкільної боротьби з цією пагубною звичкою. У книгу для класного читання рекомендувалось внести достатню кількість гарно ілюстрованих протиалкогольних оповідань та статей. Окрім того, з метою підвищення авторитету церковної школи серед дорослого населення та морального виховання молоді у шкільних приміщеннях влаштовували ілюстровані тематичні читання за цією тематикою [7, с. 46–48].

На початку ХХ ст. були і суто жіночі громадські організації, що існували у початкових навчальних закладах під патронатом Духовного відомства. Так, з метою юридичного закріплення прав жінок церковно-вчительських шкіл та забезпечення їх морального та матеріального благоустрою у 1911 році були видані “Правила громад сестер просвіти які знаходяться при церковно-вчительських жіночих школах”. Ці громадські об’єднання сестер просвіти мали назву Ольгинські та засновувались у церковно-вчительських школах, більшість яких снувало при жіночих монастирях. До них приймалися жінки, які мали бажання та покликання присвятити своє життя вихованню дітей на засадах християнської моральності та православної віри. Це були не тільки вчительки церковно-вчительських шкіл, а й випускниці цих навчальних закладів, яким було надано почесне звання сестри просвіти за взірцеву поведінку та оцінки під час навчання. Жінки цього об’єднання мали бути взірцем поведінки, християнської моральності та релігійності для учнівської молоді, а саме: відвідувати богослужіння, брати участь у читанні та церковному співі у храмі, дотримуватися усіх постів, говіти. У “Правилах” йшла мова про те, що “вчительство це не стільки наука чи мистецтво, це релігійний подвиг, успіх якого вимірюється ступенем релігійного піднесення тієї людини яка здійснює цей подвиг” [8, с. 47]. Аморальні дії сестер просвіти або колапси у їх педагогічній діяльності були причинами виключення зі складу членів цієї громади назавжди. Матеріальна база представників жіночих громад складалася в основному з внесків членів-добродійників, які мали бути тільки православного сповідання, та добровільних

пожертвувань з числа приватних осіб і установ. Треба відзначити, перед процедурою прийняття до цієї громади жінка духовно підготовлювала себе: постилася, сповідалась та причащалась. Сестри громади мали визначений одяг та носили хрест на кольоровій стрічці, як особливий знак високого служіння на ниві просвітництва. Цей знак відзнаки визивав повагу та довіру простого народу та “огороджував від... грубості та невігластва” [8, с. 54]. Окрім того, жінка з числа сестер просвіти мала право на моральну та матеріальну підтримку громади [8, с. 38–61].

Таким чином, на початку ХХ ст. у справі освіти жінці почали надавати перевагу як більш природній виховательці дітей та молоді. Слід зазначити, що при викладанні сестри просвіти повинні були не тільки опікуватися наданням знань учням, а, перш за все, прищеплювати дітям християнські моральні якості, такі як любов до ближнього, повага до старших, патріотизм.

Ми можемо припустити той факт, що за часів Першої Світової війни відкриття опікунств при однокласних та двокласних школах духовного відомства йшло повільно, тому у 1914 році було видано два накази імператору та Училищної Ради при Св. Синоді стосовно діяльності церковно-шкільних опікунств. Єпархіальним Училищним Радам наказували посприяти прискоренню відкриття в єпархіях церковних опікунств при церковно-парафіяльних школах. Окрім того, з метою зміцнення зв'язку церковної школи та громадськості завідуючим школами священникам рекомендувалось приділяти значну увагу тісному зв'язку з місцевою громадськістю, в основному батькам учнів церковних шкіл [9, с. 54–55]. Треба зазначити, що з метою налагодження процесу навчання для незаможних дітей селян особливу увагу приділяли забезпеченню їх одягом, взуттям, їжею, навчальними посібниками та місцями для ночівлі. Для цього представники церковно-шкільних опікунств приймали пожертвування від населення та організацій не лише грошми, а також письмовими приладдям, одягом та книгами. Окрім того, для забезпечення морального виховання учнівської молоді представники опікунства організували концерти та літературно-вокальні вечори [9, с. 12–15].

Необхідно відзначити, що за часів війни багато людей були вимушені покинути окуповані місцевості. З метою підтримки біженців та надання їм матеріальної та моральної допомоги, Синод у 1915 році призвав духовні школи та громадськість прийняти безпосередню участь у цієї справі і наказав єпархіальним преосвященним у всіх єпархіях заснувати комітети що опікувалися влаштуванням побуту біженців [10, с. 73–75].

Окрім того, згідно постанови Св. Синоду, представники громадських організацій та місцеве духовенство були покликані дбати про непохитність та цілісність моральних та релігійних особливостей православного народу, та оберігати їх від сектантського впливу [10, с. 78–87].

Отже, за часів Першої Світової війни діяльність громадських організацій у співпраці з представниками духовенства була спрямована на надання матеріальної і моральної допомоги постраждалим, біженцям та сиротам.

Висновки. Таким чином, основною метою діяльності православних парафіяльних опікунств, братств та інших громадських організацій було не тільки розширення освітньо-культурного світогляду населення, а й налагодження співпраці між паствою та представниками місцевого духовенства. Представники громадських об'єднань за допомогою своєї діяльності, а також особистого прикладу і поведінки впливали на формування моральної свідомості та поглядів молоді на засадах християнської релігії. Серед основних видів діяльності були: піклування про

церковні школи та їх учнів, християнська благодійність, заснування благодійних та освітніх закладів, прийняття участі у позашкільній діяльності учнів, формування свідомого відношення до природі та її мешканців, а також запобігання проявам негативних соціальних явищ та розповсюдженню розкольніцьких настроїв у суспільстві. Перспективами подальшого дослідження є вивчення досвіду співпраці представників духовенства та громадських об'єднань у моральному вихованні шкільної молоді на теренах України.

1. Алфавитный указатель действующих и руководственных канонических постановлений, указов, определений и распоряжений Святейшего Правительствующего Синода (1721–1901г. включительно) и гражданских законов, относящихся к духовному ведомству православного исповедания / [3-е изд., испр. и доп. содержанием узаконений и распоряжений последнего времени / составил С.В. Калашников]. – Спб.: Издание книгопродавца И. Л. Тулузова, 1902. – 570 с.
2. Правила о православных братствах и положение о приходских попечительствах при православных церквах / [указ императора]. – Спб.: В Синодальной типографии, 1881. – 16 с.
3. Римский С.В. Российская церковь в эпоху великих реформ (Церковные реформы в России 1860-1870-х годов) / С.В. Римский. – М.: Крутицкое Патриаршее Подворье, 1999. – 568 с.
4. Суворов Н. Учебник церковного права / Н. Суворов. – М.: Печатная А.И. Снегиревой, 1908. – 476 с.
5. Узаконения и распоряжения правительства и высшего церковно-школьного управления по делам церковных школ. Вып. 5: за 1906 год / [Бесплатное приложение к журналу “Народное образование” – за Февраль, 1907]. – Спб.: Редакция журнала “Народное образование”, 1907. – 72 с.
6. Узаконения и распоряжения правительства и высшего церковно-школьного управления по делам церковных школ. Вып. 8: за 1909 год / [Б. в.], 1909. – 64 с.
7. Узаконения и распоряжения правительства и высшего церковно-школьного управления по делам церковных школ. Вып. 9: за 1910 год / [Бесплатное приложение к журналу “Народное образование” – за Февраль, 1911]. – Спб.: Редакция журнала “Народное образование”, 1911. – 124 с.
8. Узаконения и распоряжения правительства и высшего церковно-школьного управления по делам церковных школ. Вып. 10: за 1911 год / [Бесплатное приложение к журналу “Народное образование” – за Январь, 1912]. – Спб.: Синодальная типография, 1912. – 99 с.
9. Узаконения и распоряжения правительства и высшего церковно-школьного управления касающиеся церковных школ. Вып. 13: за 1914 год / [Бесплатное приложение к журналу “Народное образование” – за Февраль, 1915]. – Петроград, 1915. – 135 с.
10. Узаконения и распоряжения правительства и высшего церковно-школьного управления касающиеся церковных школ. Вып. 14: за 1915 год. Петроград: Редакция журнала “Народное образование”, 1916. – 112 с.
11. Федорчук О.О. Православ'я в становленні культури Півдня України (кінець XVIII – початок XX століття): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Федорчук Оксана Олександрівна. – Миколаїв, 2005. – 220 с.

The article considers the legislative acts concerning the activity of public organizations in the XIX – early XX century. It also deals with the importance of the interaction of the Orthodox Church leaders and community representatives in the spiritual and moral education of youth. The article shows the importance of moral and patriotic elements of spiritual and moral education of the younger generation. The author makes a conclusion that the research of cooperation between public organizations, the Church and the school is of great scientific and practical interest for the modern system of moral education.

Key words: public organizations, moral education, the Orthodox Church, students.